

ERMENİ KIPÇAKÇASINDA BİTİMLİ YAN CÜMLELER: I. AD CÜMLELERİ*

Gülderen TOKMAK**

Öz: İşlevsel yönden ad, ilgi ve belirteç biçiminde üç gruba ayrılan yancümleler, dillerin tipolojik özelliklerine göre farklı biçimlerde oluşturulabilirler. Bunlardan ad cümleleri; özne, doğrudan/dolaylı nesne gibi sözdizimsel öğeler olarak kullanılan ve üst/temel cümle yüklemine altasırallı şekilde bağlanan yapılardır. Kıpçakçanın kollarından biri olan Ermeni Kıpçakçasında ad cümleleri diğer tarihî ve modern Türk dillerindeki gibi isim-fiillerle kurulurlar. Ayrıca bitimli cümlelerin doğrudan ya da Farsça *ki* (< Farsça *ke*) bağlacı aracılığıyla üst/temel cümle yüklemine bağlanmasıyla oluşturulan ad cümlelerinin de bu dönemde yaygın biçimde kullanıldığı görülür. Bu makale ile Ermeni Kıpçakçasındaki bitimli yancümle türlerinden ad cümleleri; morfolojik, tipolojik, sözdizimsel özellik ve işlevleri bakımından ayrıntılı olarak incelenmiş, Orta Türkçenin sözdizimsel durumunun tespitine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Orta Türkçe, Ermeni Kıpçakçası, sözdizimi, bitimli ad cümleleri, yancümle.

Finite Clauses in Armeno-Kipchak: I. Complement Clauses

Abstract: Subordinate clauses, functionally classified into three categories-nominal, adjectival, and adverbial-each realize in different ways according to the typological characteristics of a given language. Hence, complement clauses constitute a core construction type, serving as syntactic arguments (subject, direct or indirect object) subordinated to the predicate of the main clause. In Armeno-Kipchak, a sub-branch of the Kipchak group, complement clauses are predominantly formed with verbal nouns, in line with other Old and Modern Turkic languages. However, the language also exhibits a notable tendency to employ finite complement clauses, subordinated either directly to the predicate or through the Persian junctor *ki* (< Persian *ke*), reflecting broader patterns of contact and structural change. This article provides a detailed analysis of complement clauses in Armeno-Kipchak with respect to their morphological, typological, and syntactic characteristics, as well as their functional range. By situating these findings within the comparative context of Middle Turkic, the study contributes to

* Atıf Bilgisi / Citation: Tokmak, G. (2025). Ermeni Kıpçakçasında Bitimli Yancümleler: I. Ad Cümleleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 235-259.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 03.01.2025 - 01.05.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information.

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu, Türkiye. E-posta: gulderentokmak@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5102-8626.

the refinement of our understanding of the syntactic configuration of this historical linguistic stage.

Keywords: Midde Turkic, Armeno-Kipchak, syntax, finite complement clauses, subclause.

Giriş

Ermeni Kıpçakçası Orta Türkçe dönemindeki Kıpçakçanın kollarından biridir. Bu kola ait metinlerin büyük çoğunluğu XVI-XVII. yüzyıllar arasında Ukrayna (Lviv ve Kamanets-Podolsk) ve Polonya’da yazılmıştır (Daşkeviç, 1983; Pritsak, 1959; Tryjarski, 1985). Kıpçakçanın diğer kolunun temsilcisi *Codex Cumanicus*’un dili ile bağlantısı bariz olan Ermeni Kıpçakçası modern Türk dillerinden Kırım Tatarcasına ve Karaycaya yakınlık göstermektedir (Berta ve Csató, 2022, s. 152; Clauson, 1971, ss. 7-8). Ermeni Kıpçakçası her ne kadar temel söz varlığı ve biçim bilgisi bakımından Kıpçakça olsa da gerek söz varlığı gerek söz dizimi bakımından Slav dillerinden ve Ermeniceden etkilenmiştir (Çengel, 2012, ss. 24, 61; Kutalmış, 2004, s. 134; Tryjarski, 1985, ss. 209-210). Bu kola ait metinler Salvca-Türkçe ve Ermenice Türkçe dil ilişkilerini yansıtmaları bakımından dilbilimsel Türkoloji araştırmaları için büyük bir önem taşımaktadır.

Dilbilimsel literatürde yan cümleler işlevsel özelliklerine göre ad, ilgi¹ ve belirteç şeklinde üç gruba ayrılır. Dünya dillerinin sözdizimsel tipolojilerine bakıldığında bu üç türdeki yan cümlelerin farklı biçimlerde oluşturulabildiği görülür. Johanson’un Türk dillerinin temel tipolojik özelliği olarak nitelendirdiği bağımlı cümle sentaksı kuralına göre bu yan cümleler isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturulur (2014, s. 43). Yan cümleleri bitimsizleştiricilerle (*infinitizer*) yani fiilimsilerle oluşturma Türk dilleri için her ne kadar tipikse de kuşkusuz tek yöntem değildir çünkü tarihî ve modern Türk dillerinde ad, ilgi ve belirteç işlevlerindeki bu yancümlelerin bitimli cümlelerle de yapıldığı görülür (Aydemir, 2020, ss. 19, 22-30; Erdal, 2004, ss. 435-493; Johanson, 2014, s. 107). Bu çalışmada Ermeni Kıpçakçasındaki bitimli yan cümle türlerinden ad cümleleri incelenmiştir².

Ad cümleleri bir üst/temel cümlede ad işlevi görüp bir adın kullanılabileceği bütün söz dizimsel dilimlere girebilen kuruluşlardır, yani bir cümlede özne, doğrudan/dolaylı nesne olabilen yapılardır. Alanyazında modern Türk dillerindeki ad cümlelerinin biçimsel, söz dizimsel, işlevsel, anlamsal ve tipolojik bakımdan incelendiği pek çok monografik çalışma (Aydemir, 2017; Bolat, 2018; Coşkun, 2012; Csató, 2010; Erguvanlı-Taylan, 1998; Johanson, 2013; Karakoç, 2007, 2013; Kornfilt, 2007; Sahan, 2002; Tokmak, 2022; Uluyüz, 2019)

¹ Buradaki *ilgi* terimi, bir adı niteleyen yancümle anlamında kullanılmıştır.

² Bitimli cümle kuruluşundaki *ilgi* ve *belirteç cümleleri* diğer makalelerimizde ele alınacaktır.

yapılmasına karşın tarihî Türk dillerindeki ad cümlelerinin bu tür özellikler açısından ele alındığı sınırlı sayıda monografik çalışma (Rentzsch, 2018, 2021) mevcuttur. Doğrudan tarihî Türk dillerindeki ad cümleleri üzerine yapılmış çalışmalar olmasalar da Marcel Erdal'ın *A Grammar of Old Turkic* (2004), Carl Brockelmann'ın *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens* (1951), Vladimir Drimba'nın *Syntaxe Comane* (1973) adlı eserleri ile Fikret Turan'ın *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure* (1996), Mevlüt Erdem'in *Historical Development of Reflexive, Reciprocal, Causative and Passives in Turkish* (2000) ve Onur Nizam'ın *Asıl Memlûk Kıpçak Türkçesinin Söz Dizimi* (2022) adlı doktora tezlerinde bu yapılarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Modern Türk dillerindeki ad cümleleri her ne kadar farklı yönleriyle ele alınsa da bu kuruluşların tarihî Türk dillerindeki özellikleri henüz bütüncül olarak incelenenilmemiş değildir. Konuyla ilgili monografik çalışmaların yapılması hem tarihî Türk dillerinin kendi içerisinde söz dizimsel yönden betimlenmesine hem de Eski Türkçeden modern Türk dillerine uzanan süreçte Genel Türkçede görülen söz dizimsel değişimlerin bütüncül biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Tarihî Türk dillerinin söz dizimsel açıdan değerlendirilmesinde eksik kalan noktaları tamamlamak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada Ermeni Kıpçakçası temelinde Orta Türkçedeki bitimli yancümle yapılarının söz dizimsel gelişimiyle ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Çalışma Ermeni Kıpçakçasında sıklıkla kullanılan bitimli cümle kuruluşundaki ad cümleleri ile sınırlandırılmış, fiilimsilerle kurulan bitimsiz yan cümleler hariç tutulmuştur.

Bu makalede veri tabanı olarak *Zebur*³ (Z) (Garkavets & Khurshudian, 2001), *Töre Bitigi*⁴ (TB) (Garkavets & Sapargaliev, 2003), *Azizlerin Hayatları*⁵ (AH) (Garkavets, 2002), *Alyuş Bitigi*⁶ (AB) (Garkavets, 2002), *Dua Kitabı*⁷ (DK) (Garkavets, 2002), *Havari Boyos'un*⁸ *Mektubu*⁹ (HBM) (Garkavets, 2002), *Kamanets Vakayiname*¹⁰ (KV) (Garkavets, 2002), *Vaiz (Vartabed) Anton'un*

³ Krakow, Czartorysky Museum 3546/III, 1575.

⁴ Vroslav, Biblioteka Natsional'nogo instituta imeni Ossollinskih 1916/II.

⁵ Vena, Kongregatsiya armyanskih mhitaristov 536.

⁶ Leyden, Biblioteka Leydenskogo universiteta.

⁷ Vena, Kongreysiya armyanskih mhitaristov 525.

⁸ Alanyazındaki çalışmalarda Boyos için *Pavla* (Garkavets, 2002), *Pavel* (Çengel, 2012), *Paul* (Çengel, 2012), *Pavlus* (Chirli, 2005) gibi farklı biçimlerin tercih edildiği görülür. Metnin tamamında Boyos biçiminin kullanılması ve metnin sonunda yer alan “Tügälländi Boyos arak’elnin bitiki t’arkmanel bolgan ermeni tilindän xipçax tilinä ...” ifadesinden hareketle bu makalede eserin adı *Havari Boyos'un Mektubu* olarak verilmiştir.

⁹ Venetsiya, Kongregatsiya armyanskih mhitaristov 446.

¹⁰ Venetsiya, Kongregatsiya armyanskih mhitaristov 1700.

*Vaaz Kitabı I, II, III*¹¹ (VAVK I, II, III) (Garkavets, 2007) adlı eserler kullanılmıştır. Makaledeki örneklerin transkripsiyonuna ve araştırmacı tarafından eklenen noktalama işaretlerine herhangi bir müdahalede bulunulmamış, örnekler çalışmadaki biçim ve sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir. Örnekler Türkiye Türkçesine aktarılırken Kıpçakscoe Pis'mennoe Nasledie Tom III: Kıpçakskiy Slovar' (Garkavets, 2010) adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

1. Teorik Arka Plan

Ad cümleleri¹² (*complement clauses*), bir cümlede temel eyleyen (*core argument*) işlevi gören ve sözdizimsel bakımdan bir üst/temel cümleye altasıralı olarak bağlanan yapılardır (Cristofaro, 2003, s. 95; Dixon, 2006, s. 4; Noonan, 2007, s. 52). Bu tanıma göre ad cümleleri bir üst/temel cümlede özne, nesne vb. öge işlevinde kullanılabilen kuruluşlardır. Dixon (2006, s. 15), bir yapının ad cümlesi sayılması için dört dilbilgisel ölçüt sıralar:

- i) Ad cümlesi bir cümlemin içsel kurucu yapısına sahiptir.
- ii) Ad cümlesi bir üst cümlemin temel eyleyeni olarak işlev görür.
- iii) Bir ad cümlesi genellikle bir önerme oluşturur ve bu önerme olgu, devinim veya potansiyel durum olabilir.
- iv) Ad cümleleri yapısına sahip olan her dilde bu cümleler; *gör-, duy-, bil-, inan-* ve *sev-* gibi fiillerin, dolaylı anlatım yapıları varsa *söyle-* fiilinin ve ayrıca ikincil kavramı sözlüksel olarak gerçekleşmiş *iste-* fiilinin temel eyleyeni işlevi görürler.

Tipolojik açıdan incelendiğinde dünya dillerinde ad cümleleri *seri fiil yapıları, ilgi cümleleri, adlaştırmalar* ve *cümle bağlama araçları (eşleme, cümle zincirleme, amaçlamalar)* gibi farklı biçimlerde oluşturulabilirler (Dixon, 2010, s. 371). Ayrıca Noonan, sözce yüklemleriyle (*utterance predicates*) konuşmacının gerçek sözcüklerini vermek amacıyla kullanılan *doğrudan alıntı/söylem (quotation/discourse)* yapılarını da ad cümlesi olarak kabul eder ve bunları *cümle benzeri ad cümleleri (sentence like complements)* biçimindeki ad cümleleri grubuna dâhil eder (2007, ss. 121-122).

¹¹ Vena, Kongregatsiya armyanskikh mhtaristov 479, 480, 481.

¹² Burada kullanılan *ad cümlesi* ve Türkiye Türkçesinde kullanılan *ad cümlesi* terimleri birbirine karıştırılmamalıdır. Bu çalışma kapsamında ad cümlesi, Batı literatüründeki *complement clause, noun clause, Komplementsatz* terimlerinin karşılığı olarak yani bir cümlede ad işlevi gören yancümleler anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise *ad cümlesi* terimi genellikle yüklemi çekimli bir fiil olmayan, ad veya ad türünden bir sözcük olan ve ek fiilin geçmiş zaman, şimdiki zaman ve geniş zaman çekimleri ile yargıya bağlanan kuruluşlar için kullanılır (bk. Korkmaz, 2010, s. 8).

Yukarıda temel tipolojik özelliklerinden biri bağımlı cümle sentaksı olan Türk dillerinde ad cümlelerinin isim-fiillerle kurulduğuna değinilmişti (Johanson, 2014, s. 43). Bu kurala göre yan cümlelerin yüklemi konumunda bulunan fiile bitimsizleştiriciler getirilerek söz konusu yapılar adlaştırılır. Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan isim-fiillerle ad cümlesi oluşturma stratejisi bugün de pek çok modern Türk dili için birincildir (Aydemir, 2020, s. 97; Erdal, 2004, ss. 448-454). Buna karşın yine aynı dönemden beri bitimli cümle kuruluşlarının üst/temel cümleye bağlanmasıyla da ad cümlesi oluşturulur (Aydemir, 2020, ss. 97-98; Erdal, 2004, ss. 455, 504-506). Aşağıda Ermeni Kıpçakçasında ad cümlesi oluşturma yöntemleri ele alınacaktır.

2. Ermeni Kıpçakçasında Ad Cümlesi Türleri

Ermeni Kıpçakçasında ad cümleleri bitimsiz yapıdaki ad cümleleri ve bitimli yapıdaki ad cümleleri olmak üzere iki grupta incelenebilir. Bunlardan bitimsiz yapıdaki ad cümleleri isim-fiillerle kurulur. Örnek:

- (1) *Başladılar bir birinä tüşmä.*
başla-GEÇ-3ÇK bir biri-ZMRN-BEL vur-İF

“Birbirlerini vurmaya başladılar.” (KV 112)

(1) numaralı örnekte *bir birinä tüşmä* yapısı, *-mA* isim-fiil ekiyle kurulmuş bitimsiz bir ad cümlesidir.

Bitimli yapıdaki ad cümleleri ise görünüş/zaman/kip işaretleyicileriyle kurulan cümlelerin doğrudan ya da Farsçadan kopyalanan *ki* (< Farsça *ke*) bağlacı aracılığıyla üst/temel cümle yüklemine bağlanmasıyla oluşturulur. Örnek:

- (2) *Men xolarmen, Biy, yarlıya maña da*
ben iste-GNŞ-1TK Tanrı merhamet et-İST-2TK ben-YÖN ve
oñalt boyumnu menim.

iyileştir-İST-2TK benlik-İYE.1TK-BEL ben-İLG

“Ey Tanrı, bana merhamet etmeni ve benliğimi iyileştirmeni isterim.” (DK 33r)

Bu örnekte *yarlıya maña da oñalt boyumnu menim* yapısı, istek işaretleyicisi ile kurulmuş bitimli bir cümledir. Bu bitimli cümle, *xol-* fiilinin yüklem olduğu temel cümleye herhangi bir bağlayıcı (*bağlaç, alıntılama edatı, durum eki vb.*) olmaksızın doğrudan altasırallı biçimde bağlanmış ve temel cümlelerin eyleyeni (*nesne*) işlevinde kullanılmıştır.

- (3) *Anğın, ki topraḫsen da topraḫka*
hatırla-EMR-2TK BAĞ toprak-BİL ve toprak-YÖN
ḫaytarsen.

dön-GNŞ-2TK

“Toprak olduğunu ve toprağa döndüğünü hatırla.” (VAVK II 22v)

Yukarıdaki örnekte ise *ki topraḫsen da topraḫka ḫaytarsen* yapısı, *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundadır. Buradaki bitimli cümle, temel cümle yüklemi *aḡ-* fiiline *ki* bağlacı aracılığıyla altasıralı olarak bağlanmış ve bu cümlelerin nesnesi (*eyleyeni*) işlevinde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Ermeni Kıpçakçasında ad cümleleri yapısal bakımdan bitimsiz ve bitimli biçimde oluşturulabilmektedir. Bunlardan bitimli ad cümleleri doğrudan ya da *ki* bağlacı alarak iki farklı biçimde üst/temel cümle yüklemine bağlanmaktadır.

2.1. Yalın Bitimli Cümle Kuruluşundaki Ad Cümleleri

Ermeni Kıpçakçasında bitimli cümleler herhangi bir bağlayıcı (*bağlaç, alıntılama edatı, durum eki vb.*) almadan doğrudan üst/temel cümle yüklemine bağlanabilirler. Bu tür ad cümleleri bir bağlayıcı vasıtasıyla üst/temel cümleye bağlanmadıkları için yalın bitimli cümle kuruluşundadırlar. Bunların kendi kurucu üyeleri ve görünüş/zaman/kip işaretleyicileri olduğu için üst/temel cümle yüklemine yapısal bağılıkları yoktur. Ancak bitimli cümle kuruluşundaki bu yan cümleler, söz dizimsel açıdan içe yerleşiktir (*embedded*) ve bağlandıkları üst/temel cümlede özne ve nesne rollerini üstlenirler. Bu bitimli ad cümlelerinin büyük bir kısmını konuşma veya düşünme fiillerinin yüklem olduğu üst/temel cümlelerde kullanılan doğrudan alıntı cümleleri oluşturur.

Ermeni Kıpçakçasında yalın bitimli cümle kuruluşundaki ad cümleleri, bağlı oldukları temel cümle yüklemine sağında konumlanır, diğer bir ifadeyle bu ad cümleleri sağa dallanırlar. Bu tür ad cümleleri bağlı bulundukları üst cümle yüklemine bitimsiz olduğu durumlarda da genellikle bağlandıkları yüklem sağında yer almaya devam ederler:

- (4) *Aytti:* [“ *Sizgä beriyim Kanan*
de-GEÇ-2TK siz-YÖN ver-İST-1TK Kenan

ulusun, povet dedičstvoga sizgä”.]

ülke-İYE.3TK-BEL bölge miras-YÖN siz-YÖN

“ ‘Sizin payınıza düşen miras için Kenan bölgesini size vereyim.’ dedi.” (Z 180r)

- (5) *Aytma başladı Anna frištägä:* [– *Tiridir benim*
de-İF başla-GEÇ Anna melek-YÖN diri-BİL ben-İLG

Biy Teḡrim.]

Rab Tanrı-İYE.1TK

“Anna meleḡe ‘Benim Rab Tanrım diridir.’ demeye başladı.” (AH 101v)

(4) numaralı örnekte nesne işlevindeki ad cümlesi, temel cümlelerin yüklemi olan *aytti*'nin hemen sağında yer alır. (5) numaralı örnekte ise ad cümlesi, *aytma*'nın yüklem olduğu üst cümleye bağlıdır ancak temel cümle yüklemi *başladı*'nin sağında konumlanmıştır ve bağlı olduğu üst cümle yüklemine sağındadır.

Yalın bitimli cümle kuruluşundaki ad cümleleri ile bağlı oldukları temel cümle yüklemi arasında temel cümlelerin başka öğelerinin yer aldığı kullanımlar da görülür. Ancak bu tür kullanımlarda da ad cümlesinin konumu, temel cümle yüklemine sağında olup solunda yer aldığı kullanım incelediğimiz derlemde tespit edilememiştir.

- (6) *Eronimos surp bitikindä kensiniñ yazıyır*
Eronimos kutsal kitap-ZMRN-BUL kendi-İLG yaz-GNŞ
Nepocianoska: [Xulaxlarin blä da tiliñ blä
Nepocianos-YÖN kulak-ÇK-İYE.2TK ile ve dil-İYE.2TK ile
saxin pambasank'tan.]
sakın-EMR-2TK iftira-AYR

“Eronimos kendisinin kutsal kitabında Nepocianos’a yazar: Kulağınla ve dilinle iftiradan sakın.” (VAVK I 79r)

- (7) *Biy aytti maña: [“Oylum benim sensen,*
Tanrı de-GEÇ ben-YÖN oğul-İYE.1TK ben-İLG sen-BİL
da men bu kün tojurdum seni.
ve ben bu gün doğur-GEÇ-1TK sen-BEL

(Tanrı bana “Benim oğlum sensin ve ben seni bugün doğurdum.” dedi.) (Z 2r)

- (8) *Evet yazıxlığa aytır Teñri: [Ay sen, nek*
ve günakâr-YÖN de-GNŞ-3TK Tanrı Hey sen ne
aytırsen artarlıximni benim ya alırsen
söyle-GNŞ-2TK doğruluk-İYE.1TK-BEL ben-İLG ya al-GNŞ-2TK
antimni ayziña seniñ?]
yemin-İYE.1TK-BEL ağız-İYE.2TK-ZMRN-YÖN sen-İLG

“Ve Tanrı günahkâra ‘Hey sen, benim doğruluğumu ne söylersin ya da yeminimi ağzına alırsın.’ der.” (Z 82r)

- (9) *Džuvap beriyir Izidros: [Müşxüllüx*
cevap ver-GNŞ-3TK İzidros kafa karışıklığı

maņa *zadavat etiyir* *Yonati.*]

ben-YÖN itham ettir-GNŞ-3TK Yonati

“İzidros cevap verir: Kafa karışıklığı bana Yonati’yı itham ettirir.” (VAVK III 115r)

(10) *Ol* *zaman* *çağırđı* *ulu* *avaz bilä*

o zaman çağır-GEÇ-2TK yüksek ses ile

markarē: [*Ne* *üçün körgüzdün* *maņa* *ayrıxni* *da*

peygamber ne için göster-GEÇ-2TK ben-YÖN ağır-BEL ve

pracani?]

zahmet-BEL

“Peygamber o zaman yüksek sesle çağırđı: Niçin bana ağrıyı ve zahmeti gösterdin?” (VAVK I 95r)

Yukarıdaki (6) ve (7) numaralı örneklerde temel cümle yüklemi ile ad cümlesi arasında temel cümlelerin dolaylı nesnesi *Nepocianoska* ve *maņa* yer almıştır. (8) ve (9) numaralı örneklerde temel cümle yüklemi ile ad cümlesi arasında temel cümlelerin öznesi *Tejri* ve *Izidros*, (10) numaralı örnekte ise hem öznesi *markarē* hem de zarf tümlecisi *ulu avaz bilä* yer alır.

Ermeni Kıpçakçasında yalın bitimli ad cümleleri üst/temel cümlede genellikle doğrudan nesne işlevinde kullanılır. Bu cümlelerde üst/temel cümlelerin yüklemi konumundaki fiiller, çatı bakımından etken ya da ettirgen olabilir. Aşağıdaki (11), (12) ve (13) numaralı örneklerde ad cümleleri üst/temel cümlede doğrudan nesne işlevinde kullanılmıştır. (11) ve (12) numaralı örneklerde üst/temel cümlelerin yüklemi *ayt-* etken çatılı, (13) numaralı örnekte ise üst/temel cümlelerin yüklemi *körgüz-* ettirgen çatılı bir fiildir.

(11) *Men* *ayttim:* [*Biy, yarlıya* *maņa,*

ben de-GEÇ-1TK Tanrı merhamet et-İST-2TK ben-YÖN

sayayt *boyumnı,* *men yazıx ettim* *sana.*]

iyileştir-İST-2TK ruh-İYE.1TK-BEL ben günah işle-GEÇ-1TK sen-YÖN

“ ‘Tanrı, merhamet et bana, ruhumu iyileştir, ben sana (karşı) günah işledim.’ dedim.” (Z 68r)

(12) *Aytma* *başladı* *Bafnadios:* [– *Xoygin*

de-İF başla-GEÇ-3TK Bafnadios bırak-EMR-2TK

meni, *ki* *men dā* *ölgäymen.* *Zera* *bügün*

ben-BEL BAĞ ben de öl-GEL-1TK çünkü bugün
kördüm ulu sk ‘ançelik ‘.]
gör-GEÇ-1TK büyük mucize

“Bafnadios ‘Bırak beni, çünkü ben de öleceğim. Çünkü bugün büyük (bir) mucize gördüm.’ demeye başladı.” (AH 47v)

(13) *Yoḫsa Yäñi Törä bulay körgüziyir:* [*egär kimsä*
yoksa yeni kanun böyle körgüz-GNŞ-3TK eğer birisi
yaman iş xilinsa da tanıxliḫ bilä
kötü iş yap-ŞRT-3TK ve tanıklık ile
yetkirsälär üsnä yaḫšī kişilär bilä, 3 kişi bilä
ispatla-ŞRT-3ÇK üstüne doğru kişi-ÇK ile üç kişi ile
belgili, emin, anij kibik džāzasin tartmaḫ
belirli güvenilir bu-İLG gibi ceza-İYE.3TK-BEL çek-İF
keräk xilinganina körä.]
gerek kılın-İF-İYE.3TK-ZMRN-YÖN göre

“Yeni Kanun böyle gösterir: Eğer birisi kötü bir iş yapsa, kanıtla ve üstüne üç belirli, güvenilir, doğru kişiyle ispatlasalar, bunun gibi yaptığı suça göre cezasını çekmek gerek.” (TB 99v)

Yalın bitimli ad cümleleri üst/temel cümlede özne işlevinde de kullanılır. Bu tür cümlelerde ise üst/temel cümlelerin yüklemi olan fiiller çatı bakımından edilgendir. Ermeni Kıpçakçasında yalın bitimli cümle kuruluşundaki ad cümlelerinin özne işlevinde kullanımlarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

(14) *Yazilgandır Egleziasdeş, 10 klux:* [*Xastaliḫ uzun*
yazıl-KNT-BİL Egleziasdeş 10 bölüm hastalık uzun
ayırlatıyir hakimni, xişxa xastaliḫ kesiyir
can sık-GNŞ-3TK hekim-BEL kısa hastalık yok et-ŞİM-3TK
hakim.]

hekim

“Egleziasdeş, bölüm 10’da yazılmıştır: Uzun süreli hastalık hekimin canını sıkar, hekim kısa süreli hastalığı yok eder.” (VAVK I 74v)

(15) *Aytilgandır Ezeğiēl markareḡe, 33: [pastir*

söylen-KNT-BİL Ezegiël peygamber-YÖN 33 çoban
 beripmen seni övünä İsrajelniñ,
 ver-GEÇ-1TK sen-BEL ev-İYE.3TK-ZMRN-YÖN İsrail-İLG
 opovidat etkäysen alarga, neçik mendän.]
 rivayet et-GEL-2TK onlar-YÖN nasıl ben-AYR

“Ezegiël peygambere söylenmiştir, 33’te: Seni İsrail halkının evine çoban verdim, benden aldığın gibi onlara rivayet edeceksin.” (VAVK III 31r)

(14) ve (15) numaralı örneklerde üst/temel cümlelerin yüklemeleri olan *yazıl-* ve *aytıl-* edilgen çatılı fiillerdir ve bu örneklerde ad cümleleri üst/temel cümlelerin öznesi işlevinde kullanılmıştır.

Ermeni Kıpçakçasında yalın bitimli cümle kuruluşunda ad cümlesi alan fiiller anlamsal türlerine göre incelendiğinde bu fiillerin *konuşma fiilleri* (*ayt-* “söylemek, demek” (Z 16v), *buyur-* “emretmek” (DK 165v), *džuvap ber-* “cevap vermek” (Z 174r), *çağır-* “bağırarak” (VAVK I 95r), *sarna-* “demek; yalvarmak” (VAVK I 180v, Z 154r), *simarla-* “buyurmak, emretmek” (VAVK III 129r), *sor-* “sormak” (VAVK I 6v), *sözlä-* “söylemek” (Z 99r), *upominat et-* “hatırlatmak” (VAVK II 185v), *ündä-* “seslenmek” (VAVK I 12r)); *düşünme fiilleri* (*bil-* “bilmek” (VAVK III 62r), *övrät-* “öğretmek” (VAVK III 120v)); *isteme fiilleri* (*çol-* “istemek” (DK 38v)); *dikkat etme fiilleri* (*işit-* “duymak, işitmek” (VAVK I 124r), *kör-* “görmek” (VAVK I 175r), *körgüz-* “göstermek” (TB 99v)); *imgesel şekil oluşturma fiilleri* (*yaz-* “yazmak” (VAVK I 79r)); *bir mesajın iletilmesi ile ilgili fiiller* (*ögüt ber-* (VAVK II 27v)) olduğu görülür. İncelenen metinlerde *konuşma fiilleri* ile *düşünme fiillerinin* yüklem olduğu üst/temel cümlelerde nesne/özne konumundaki ad cümlelerinin bitimsizleştiriciler yerine doğrudan alıntı yapılarıyla oluşturulması, konusunun iletmek istediği düşüncüyü dolaysız bir biçimde karşı tarafa (okur/dinleyici) aktarmayı amaçladığını göstermektedir. Farklı anlamsal türdeki fiillerle ad cümlelerinin kullanımına dair ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

(16) *Džuvap berir* añar başa: [– *Inanirmen*
 cevap ver-GNŞ-3TK onlar-YÖN paşa inan-GNŞ-1TK
 bu barçaga, ne ki aytıyrsen.]
 bu her şey-YÖN ne BAĞ söyle-GNŞ-2TK

“Paşa onlara cevap verir: Söylediğin her şeye inanırım.” (VAVK II 91r)

(17) *Da alay Tawit‘markare Biy Teñrigä çağırıyır,*
 ve şöyle Davut peygamber Rab Tanrı-YÖN seslen-GNŞ-3TK

saymos 118: [*Övrät* *maņa* *yolunu*
ilahi 118 *öğret-İST-2TK* *ben-YÖN* *yol-İYE.3TK-BEL*
toyruluğunun *seniñ,* *da* *tergiyim*
doğruluk-İYE.3TK-İLG *sen-İLG* *ve* *anla-İST-1TK*
tamaşañni *seniñ.*]
mucize-İYE.2TK-BEL *sen-İLG*

“Ve Davut peygamber Rab Tanrı’ya şöyle seslenir, ilahi 118: Senin doğruluğunun yolunu bana öğret ve senin mucizeni anlayayım.” (VAVK II 174v)

(18) *Aniñ* *üçün* *Egleziasdes* *öğüt* *beriyir,* *Sirak’,* *1*
o-İLG *için* *Egleziasdes* *öğüt* *ver-GNŞ-3TK* *Sirak* *1*
kluç: [*Obludni* *bolmagin* *adamlar*
bölüm *iki yüzlü* *ol-EMR-2TK* *insan-ÇK*
alnina.]

ön-İYE.3TK-ZMRN-YÖN

“Egleziasdes onun için öğüt verir, Sirak, bölüm 1: İnsanların karşısında iki yüzlü olma.” (VAVK II 27v)

(19) *Neçik Ampagum* *markarę* *kördü:* [*Pokruşoniydirlar*
nasıl *Ampagum* *peygamber* *gör-GEÇ-3TK* *ufalanmış-BİL*
tayları *meñilik* *da* *aşaxlandılar* *pagorokları*
dağ-ÇK-İYE.3TK *sonsuz* *ve* *alçal-GEÇ-3ÇK* *tepe-ÇK-İYE.3TK*
dünyâniñ.]

dünya-İLG

“Nasıl Ampagum peygamber gördü: Dünyanın sonsuz dağları ufalanmış ve tepeleri alçalmıştır.” (VAVK I 175r)

İncelenen derlemde temel cümlelerde *simarla-* “buyurmak, emretmek” veya *buyur-* “emretmek” fiillerinin yüklem olduğu durumlarda ad cümle yüklemine genellikle emir kipinde (*-GXn*, *-(X)ñXz*, *-gAy*) çekimlendiği tespit edilmiştir.

(20) *Biyimiz* *bizim* *Jisus* *K’risdos* *simarladi*
Rab-İYE.1ÇK *biz-İLG* *İsa* *Mesih* *buyur-GEÇ-1TK*
Madt’ęos *awedaraniç* *ötleş,* *45:* [*Xačan* *ki* *oruç*

Madteos evangelist aracılığıyla 45 ne zaman BAĞ oruç
etsän, pomazat etkin başiñni seniñ.]
 et-ŞRT-2TK mesh et-EMR-2TK baş-İYE.2TK-BEL sen-İLG

“Rabbimiz İsa Mesih evangelist Madteos aracılığıyla buyurdu: Her oruç
 tuttuğunda, başını da mesh et.” (VAVK III 129r)

(21) *Buyurdu dinsiz yarıuçi: [- Salıñız*
buyur-GEÇ-3TK dinsiz yargıç at-EMR-2ÇK
kensin zindanga kečädän ertägä anča.]
 kendi-BEL zindan-YÖN gece-AYR sabah-YÖN kadar

“Dinsiz yargıç buyurdu: Kendisini geceden sabaha kadar zindana atın.” (AH 13r)

(22) *Egär biyi xulunuñ közün*
eğer efendi-İYE.3TK köle-İYE.3TK-İLG göz-İYE.3TK-BEL
çıxarsa törä buyuriyir, [erkli bolgay
çıkar-ŞRT kanun buyur-GNŞ-3TK serbest ol-EMR-3TK
anıñ kibik xul, ol, ki erksiz satun alğan edi
 o-İLG gibi köle o BAĞ iradesiz satın al-GEÇ EF-GEÇ-3TK
da egär ki kristân edi esä.]
 ve eğer BAĞ Hristiyan EF-GEÇ EF-ŞRT-3TK

“Eğer efendisi kölesinin gözünü çıkarsa, bunun gibi bir köle, iradesiz satın
 alınmışsa ve Hristiyanı kanun serbest bırakılmasını buyurur.” (TB 78r)

Ermeni Kıpçakçasında üst/temel cümle yüklemde *χol-* “istemek” fiilinin yer
 aldığı durumlarda ad cümlesi yüklemine istek işaretleyicileriyle (*-GXn, -sXn,*
Teklik 2. Şahıs Ø, -ηXz) çekimlendiği tespit edilmiştir. Yüklemine istek
 işaretleyicisi olan bu tür ad cümleleri Ermeni Kıpçakçasına Slav dillerinden
 kopyalanmış bir istek yapısıdır:¹³

(23) *Yalbarip xolarmen sendän, Biy, [boşat*
yalvar-ZF iste-GNŞ-1TK sen-AYR Tanrı bağışla-İST-2TK
maña benim yazıxlarimni.]

¹³ Slav dillerinden kopyalanan istek/gönüllülük işaretleyicileriyle altasırallı ad cümlesi
 oluşturma yöntemi Balkanlar’daki belli Türkçe varyantlarda da yaygın olarak
 görülmektedir (Aydemir, 2020, ss. 119, 126).

ben-YÖN ben-İLG günah-ÇK-İYE.1TK-BEL

“Ey Tanrı, yalvarırım (sana), senden benim günahlarımı bağışlamamı isterim.”
(DK 38v)

Bu derlemde temel cümledeki referans öğelerinin (*işaret zamirleri*) yalın bitimli cümle kuruluşundaki ad cümlesine atıfta bulunduğu kullanımlar tespit edilmiştir. Bu tür kullanımlarda referans ögesi temel cümle yüklemine sağında veya solunda konumlanabilmektedir:

(24) *Yoyari kötüriyiḡ köz salip da yalbarip*
yukarı götür-GNŞ-1ÇK göz sür-ZF ve yalvar-ZF

bunu *aytiyiḡ:* [*Yazıḡlarimizni* *bizim*]

bu-BEL söyle-GNŞ-1ÇK günah-ÇK-İYE.1ÇK-BEL biz-İLG

aṇmagaysen, yoxsa şayavatiṇ bilä senin

hatırla-OLZ-GEL-2TK ama merhamet-İYE.2TK ile sen-İLG

aritkaysen.]

arındır-GEL-2TK

“Yukarı götürürüz, göz sürüp, yalvarıp bunu söyleriz: Bizim günahlarımızı hatırlamayacaksın, ama senin merhametinle arındıracaksın.” (DK 47r)

(25) *Evet bunı aytirmen:* [*džan bilä*

evet bu-BEL söyle-GNŞ-1TK ruh ile

yürüñüz da küsänçlikin tenniṇ

yürü-EMR-2ÇK ve arzu-İYE.3TK-BEL beden-İLG

tügällänmāñiz.]

sona erdir-OLZ-EMR-2ÇK

“Evet bunu söylerim: Ruh ile yürüyünüz ve bedeninizin arzusunu sona erdiriniz.”
(HBM 85v/89v)

(26) *Övrätiiyir bunu k‘arozči ulu Egleziasdeş,*

öğret-GNŞ-3TK bu-BEL vaiz yüce Egleziasdes

3 *kluḡ:* [*Ne ḡadar ululuḡka yetišsäñ, ol*

3 bölüm ne kadar ululuk-YÖN eriş-ŞRT-2TK o

ḡadar aṣaḡlangin.]

kadar mütevazı ol-EMR-2TK

“Vaiz yüce Egleziasdes bunu öğretir, bölüm 3: Ne kadar ululuğa erişirsen o kadar mütevazı ol.” (VAVK III 120v)

Yukarıdaki (24) ve (25) numaralı örneklerde *bunu* ve *bunu* referans öğeleri temel cümle yüklemine solunda (26) numaralı örnekte ise sağında konumlanmıştır.

2.2. ki + Bitimli Cümle Kuruluşundaki Ad Cümleleri

Ermeni Kıpçakçasında bitimli cümleler, Farsçadan Türkçeye kopyalanan *ki* (< Farsça *ke*) bağlacı aracılığıyla da doğrudan üst/temel cümle yüklemine bağlanabilirler. Bu tür ad cümlelerinin de kendi kurucu üyeleri ve görünüş/zaman/kip işaretleyicileri olup yalın bitimli ad cümlelerinden tek farkı *ki* bağlacı vasıtasıyla üst/temel cümle yüklemine bağlanmalarıdır. İncelenen derlemde hareketle Ermeni Kıpçakçasında çoğunlukla *ki + bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümlelerinin üst/temel cümlede doğrudan nesne ve özne işlevlerinde kullanıldığı söylenebilir.

Johanson, İran ve Slav dillerine komşu pek çok Türk dilinde eskiden beri soncul cümlelerin görüldüğünü, bunların bitişmeyen bağlayıcılara sahip olmaları nedeniyle Hint-Avrupa yancümlelerine benzediğini belirtir ve ayrıca bu birleşme türlerinin Hint-Avrupa yancümlelerini taklit etme eğiliminin bir sonucu olarak sağa dallanan İran ve Slav dil yapıların kopyaları biçiminde değerlendirildiklerini ifade eder (2014, s. 107). Ermeni Kıpçakçasında *ki + bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümleleri de bağlı oldukları üst/temel cümle yüklemine sağında konumlanırlar:

(27) *Džuvap berdi, [ki beg kendimä*
cevap ver-GEÇ-3TK BAĞ efendi kendi-İYE.1TK-YÖN
zīčit etiymen da anij üçün bulay ulu xardž
arzu et-ŞİM-1TK ve o-İLG için böyle büyük masraf
ettim.]

et-GEÇ-1TK

“Kendim için istiyorum ve onun için böyle büyük masraf ettim diye cevap verdi.” (VAVK III 139v)

(28) *Törä bilä boyruḡ etkāndir da tiygandir,*
kanun ile buyruk et-KNT-BİL ve yasakla-KNT-BİL
[ki ḫol tiyirmānin tusnaḡ ḫoymagaylar:
BAĞ el değirmen-İYE.3TK-BEL rehin bırak-OLZ-GEL-3TK
ne üstündägi tašin, ne

ne üst-İYE.3TK-ZMRN-BUL-AİT taş-BEL ne
tibindägi tašin.]

alt-İYE.3TK-ZMRN-BUL-AİT taş-İYE.3TK-BEL

“El değirmenin üstündekini de altındaki taşını da rehin bırakmayacaklarını kanunla emretmiş ve yasaklamıştır.” (TB 104r)

Yukarıdaki (27) ve (28) numaralı örneklerde ad cümleleri, temel cümle yüklemelerinin sağında konumlanmıştır.

Ancak bazı kullanımlarda *ki*’li yancümle ile temel cümle yüklemelerinin arasında temel cümlelerin başka öğelerinin yer aldığı da görülür:

(29) *Aytüyir* *Tawit*, [*ki anij blä ol köktägi*
de-ŞİM-3TK Davut BAĞ o-İLGile o gök-BUL-AİT
Erusayemdä *çanliç etkäybiz*.]

Kudüs-BUL hüküm sür-GEL-1ÇK

“Davut onunla o gökteki Kudüs’te hüküm süreceğiz diyor.” (VAVK II 93r)

(30) *-Ayt* *maña*, [*ki çaydadir seniñ*
anlat-EMR-2TK ben-YÖN BAĞ nerede-BİL sen-İLG
toyuşuñ *ya kim saña ayttı* *ki sen*
doğum-İYE.2TK *ya kim sen-YÖN* söyle-GEÇ-3TK BAĞ *sen*
arilär bilä savaşkaysen?]
aziz-ÇK ile savaş-GEL-2TK

“Bana senin doğumunun nerede olduğunu ya da kimin sana azizlerle savaşacağını söylediğini anlat.” (AH 26r)

(31) *Yaziyirlar* *naturalistalar* *yılan üçün*, [*ki här yıl*
yaz-GNŞ-3TK doğabilimci-ÇK yılan için BAĞ her yıl
eski terini saliyir *kensindän* *da*
eski deri-BEL bırak-GNŞ-3TK kendi-ZMRN-AYR ve
yäñiläniyir.]

yenilen-GNŞ-3TK

“Doğa bilimciler yılan için her yıl eski deriyi kendisinden bıraktığını ve yenilendiğini yazarlar.” (VAVK II 29r)

(29) numaralı örnekte temel cümle yüklemi ile *ki*'li yancümle arasında temel cümle öznesi *Tawit* , (30)'daki örnekte temel cümle dolaylı nesnesi *maña*; (31)'deki örnekte ise temel cümle hem öznesi *naturalistalar* hem de zarf tümleci *yılan için* yer almaktadır.

Ermeni Kıpçakçasında yalın bitimli ad cümlelerinin üst/temel cümlede genellikle doğrudan nesne işlevinde kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Yalın bitimli ad cümleleri gibi *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümleleri de üst/temel cümlede doğrudan nesne işlevinde kullanılır. Bu tür cümlelerde de üst/temel cümle yüklemi konumundaki fiiller çatı bakımından etken olabilir. *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümlelerinin temel cümlede doğrudan nesne işlevinde kullanımı için aşağıdaki örnekler verilebilir:

- (32) *Xaçan ki yarattı Teñri adämini, ol*
 ne zaman BAĞ yarat-GEÇ-3TK Tanrı insan-BEL o
çağta belgili etti, [ki yaryuçumuz da Eyämiz
 zaman-BUL bildir-GEÇ-3TK BAĞ yargıç-İYE.1ÇK ve Rab-İYE.1ÇK
kendidir.]
 kendi-BİL

“Tanrı insanı yarattığında, o zaman yargıcımız ve Rabbimizin kendisi olduğunu bildirdi.” (TB 12v)

- (33) *Buyurur K'risdos, [ki heç nemä için*
 buyur-GNŞ-3TK Mesih BAĞ hiç bir şey için
ant içmä, zera barça keräkmäs u boş sözlär
 ant iç-EMR-2TK çünkü bütün gerek-SF.OLZ ve boş söz-ÇK
üçün adämilär džuvap bersärlär yaryu kününä.]
 için insan-ÇK cevap ver-GEL-3ÇK yargı gün-İYE.3TK-ZMRN-BUL

“Mesih, hiçbir şey için ant içme çünkü bütün gereksiz ve boş sözler için insanlar mahşer gününde cevap verecekler diye buyurur.” (TB 20r-20v)

ki + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümleleri üst/temel cümlede özne işlevinde de kullanılır. Bu tür cümlelerde ise üst/temel cümle yüklemi olan fiiller çatı bakımından edilgendir:

- (34) *Töräçiler için yazılğandır Eski da Yäñi Törädä,*
 hâkim-ÇK için yazıl-KNT-BİL Eski ve Yeni Ahit-BUL
[ki alar teñrilärdirlär dünyâ üsnä.]

BAĞ onlar Tanrı-ÇK-BİL dünya üst-ZMRN-BUL

“Hâkimler için Eski ve Yeni Ahit’te onların dünya üzerindeki Tanrılar olduğu yazılmıştır.” (VAVK I 94r)

(35) *Bulay nêkturilarga köründü, [ki kerezman*
böyle bazı-ÇK-YÖN görün-GEÇ-3TK BAĞ mezar
anî otrimat etsär edi.]

o-BEL yen-GEL-3TK EF-GEÇ-3TK

“Mezarın onu yenecek olduğu bazılarına böyle göründü.” (VAVK III 70r)

Ermeni Kıpçakçasında *ki* + *bitimli cümle* kuruluşunda ad cümlesi alan fiiller anlamsal türlerine göre değerlendirildiğinde bu fiillerin *konusma fiilleri* (*ayt-* “demek, söylemek” (Z 12r, AB 50), *boyruχ/buyruχ et-* “emretmek” (TB 56v, AH 61r), *buyur-* “buyurmak” (TB 70v), *džuvap ber-* “cevap vermek” (TB 2v), *sımarla-* “buyurmak, emretmek” (VAVK II 22v), *sor-* “sormak” (KV 115)); *düşünme fiilleri* (*aη-* “anımsamak, hatırlamak” (Z 134v, AB 19), *aηla-* “anlamak” (VAVK I 80v), *bil-* “bilmek; anlamak” (TB 156r, Z 29r), *inan-* “inanmak” (HBM 11r/15r), *tanî-* “bilmek” (Z 3v), *saηin-* “düşünmek” (Z 82v), *san-* “sanmak” (VAVK I 98v), *sez-* “sezmek, anlamak” (AH 79r)); *dikkat etme fiilleri* (*baχ-* “bakmak; görmek” (TB 39r, Z 50v), *išet-* “duymak” (DK 149v, HBM 49r/52r), *kör-* “görmek” (Z 60v)); *isteme fiilleri* (*keräk-* “gerekmek” (VAVK III 123r), *klä-* “istemek” (AH 56v), *χol-* “istemek” (AH 34v)) olduğu tespit edilmiştir. Buradaki fiillerin çoğunun aynı zamanda yalın bitimli ad cümlesi de alabildikleri belirtilmişti. Bu fiillerle kullanılan *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümlelerinin Ermeni Kıpçakçasındaki kullanımlarını göstermek amacıyla aşağıdaki örnekler verilebilir:

(36) *Bilirmen, [ki miskinni Teηri sövär da*
bil-GNŞ-1TK BAĞ fakir-BEL Tanrı sev-GNŞ-3TK ve
bermästir alarniη övinä alay
ver-GNŞ.OLZ-BİL onlar-İLG ev-İYE.3TK-ZMRN-YÖN öyle
tercă yas ya χayyu,ki yäηi kiyövlükiniä
çabuk yas ya kaygı BAĞ yeni güveyilik-İYE.3YK-ZMRN-YÖN
yoluχküy edi.]
denk gel-GEL-3TK EF-GEÇ-3TK

“Tanrı’nın yoksulları sevdiğini ve eğer ki yeni güveyilik zamanına denk gelecekse onların evine öyle çabuk yas ve kaygı vermeyeceğini bilirim.” (TB 103v-104r)

(37) *Dayi da aytaliq, [ki ne üçün 2 ya 3*
 ayrıca ve söyle-İST-1ÇK BAĞ ne için 2 vey 3
bolmağ keräk tanıx.]

ol-İF gerek tanık

“Ayrıca tanığı niçin 2 veya 3 olması gerektiğini söyleyelim.” (TB 23v)

(38) *Barçası köriyirlär, [ki Ninowê atin*
 hepsi gör-GNŞ-3ÇK BAĞ Ninove ad-İYE.3TK-BEL
kensiniñ ölümsüz algışladı]
 kendi-İLG ölümsüz öv-GEÇ-3TK

“Hepsi Ninowe’nin kendisinin ölümsüz adını övdüğünü görürler.” (VAVK I 60r)

İncelenen derlemde temel cümlelerde *klä-* “istemek” veya *χol-* “istemek, dilemek” fiillerinin yüklem olduğu durumlarda *ki + bitimli cümle* kuruşundaki ad cümlesi yüklemine sıklıkla istek işaretleyicisiyle (*-Gay, -sXn*) çekimlendiği görülür. Yükleminde istek işaretleyicisi olan bu tür ad cümleleri Ermeni Kıpçakçasına İran dillerinden (Farsça) kopyalanmış bir istek yapısıdır.¹⁴

(39) *Men χoldum, [ki eksilmägäy inamiñ*
 ben iste-GEÇ-1TK BAĞ eksil-OLZ-İST-3TK inanç-İYE.2TK
seniñ.]

sen-İLG

“Ben senin inancının eksilmemesini istedim.” (VAVK II 137r)

(40) *Da biz χoliyiχ Biy Tenrini, [ki*
 ve biz iste-GNŞ-1ÇK Rab Tanrı-AYR BAĞ
alarni bizdän heč yıraçlatmasin, da
 onlar-BEL biz-AYR hiç uzaklaştır-OLZ-İST-3TK ve
ki alarni bizgä arttırsin.]
 BAĞ onlar-BEL biz-YÖN yakınlaştı-İST-2TK

¹⁴ Bugün Türkiye Türkçesinde yüklemi iste- fiili olan üst/temel cümlelere ad işlevli yancümleleri bağlamak için kullanılan bu istek yapısı aslen Farsça kökenlidir ve *ki*’li bitimli cümlelerin yükleminde genellikle istek ekleri (*-sIn, -(y)Aylm, -(y)Allm*) vardır (Aydemir, 2020, s. 109; Göksel ve Kerslake, 2005, s. 357).

“Ve biz, Rab Tanrı’dan onları bizden hiç uzaklaştırmamasını ve onları bize yakınlaştırmasını dileriz.” (VAVK III 101v)

(41) *Kliyirsen,* [ki seni sövgäylär], sen dä
iste-ŞİM-2TK BAĞ sen-BEL sev-İST-3ÇK sen de

sövgin.

sev-İST-2TK

“Seni sevmelerini istiyorsun, sen de sev.” (VAVK II 58v)

Üst/temel cümle yüklemine *simarla-* “buyurmak, emretmek”, *boyruḡ/buyruḡ et-* ya da *buyur-* “emretmek” fiillerinin yer aldığı durumlarda ise *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümleleri genellikle emir kipinde (*-sXn*, *-Gay*) çekimlenmiştir:

(42) *Da soḡra buyurdu* *džuhutlarga,* [ki
ve sonra buyur-GEÇ-3TK Yahudi-ÇK-YÖN BAĞ

kötürsünlär taşnı kerezmandan.]

götür-EMR-3ÇK taş-BEL mezar-AYR

“Ve sonra Yahudilere taşı mezardan götürmelerini emretti.” (VAVK III 11r)

(43) *Aniḡ üçün törä buyurdi,* [ki hār biri kendi

o-İLGiçin yasa buyur-GEÇ-3TK BAĞ her biri kendi

erkin tiyḡay da

irade-İYE.3TK-BEL dizginle-EMR-3TK ve

esinā tutkay ḡanniḡ arzani

akıl-İYE.3TK-ZMRN-BUL tut-EMR-3TK han-İLG kıymetli

biyiklikin.]

üstünlük-İYE.3TK-BEL

“Onun için yasa herkese kendi iradesini dizginlemesini ve hanın kıymetli üstünlüğünü aklında tutmasını buyurdu.” (TB 70v-71r)

(44) *Yediḡ teräktän ol, ḡaysi saḡa*

ye-GEÇ-2TK ağaç-AYR o hangi sen-YÖN

simarladim, [ki yemägäysen.]

buyur-GEÇ-1TK BAĞ ye-OLZ-EMR-2TK

“Sana yemeyeceksin diye buyurduğum o ağaçtan yedin.” (VAVK II 22v)

Taranan metinlerde eylemcil yüklemeler kadar olmasa da sınırlı sayıdaki ad cümlelerinden sonra *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümlelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ermeni Kıpçakçasında bu tür ad cümleleri alan yüklemeler şunlardır: *belgili* “belli” (VAVK I 57v), *keräk* “gerek” (VAVK I 56r, TB 60v), *tiyâsi* “gerek” (TB 42r). Bu sözcüklerden sonra kullanılan ad cümlelerine aşağıdaki örnekler verilebilir:

- (45) *Belgilidir*, [*ki bu nemä uludur*], *nedän Biyimiz*
 belli-BİL BAĞ bu şey büyük-BİL neden Tanrı-İYE.1ÇK
bizim fărâhlanıyır.
 biz-İLG mutlu ol-ŞİM-3TK

“Bu şeyin büyük olduğu bellidir, bizim Tanrımız neden mutlu oluyor.” (VAVK I 57v)

- (46) *Keräktir* [*ki omêškiyat etmägiy ediç biz dä*
 gerek-BİL BAĞ geciktir-OLZ-GEL EF-GEÇ-1ÇK biz de
pokutanî.]
 kefarete-BEL

“Bizim de kefareti geciktirmememiz gerek.” (VAVK III 135r)

- (47) *Tiyâsidir k'risdân hanlarga*, [*ki barča*
 gerek-BİL Hristiyan han-ÇK-YÖN BAĞ bütün
işi u yergäsi törä bilä bolgay
 iş-İYE.3TK ve düzen-İYE.3TK hukuk ile ol-GEL-3TK
da kimsägä küč-basınč etmägäy.]
 ve kimse-YÖN güç-baskı et-OLZ-GEL-3TK

“Hristiyan hanlarının bütün işi ve düzeni hukukla yapmaları ve kimseye güç ve baskı uygulamaları gerekir.” (TB 42r)

İncelenen derlemde temel cümledeki referans öğelerinin (işaret zamirleri) *ki* + *bitimli cümle* kuruluşundaki ad cümlesine atıfta bulunduğu kullanımlar vardır. Bu tür kullanımlarda referans ögesi, temel cümle yüklemine solunda konumlanmıştır:

- (48) *Bu belgili bolsun saña*, [*ki duşman*
 bu belli ol-EMR-3TK sen-YÖN BAĞ düşman
azarladı *Biyini, žoyovurt harsiz*

aşağıla-GEÇ-3TK Rab-BEL halk canı
öçäštirdi ari atıñni seniñ.]
öfkелendir-GEÇ-3TK kutsal ad-İYE.2TK-BEL sen-İLG

“Bu sana belli olsun, ki düşman Rabb’i aşağıladı, canı halk senin kutsal adını öfkелendirdi.” (Z 127r)

(49) **Bunu** ayttım sizgä, [**ki**
bu-BEL söyle-GEÇ-1TK siz-YÖN BAĞ
zgoršitsa bolmagaysiz.]

ayrış-OLZ-GEL-2ÇK

“Bunu söyledim size, ayrışmayacaksınız.” (VAVK I 125v)

(50) *Burungi* *džuvap* *alarga* **munu** *beribiz*,
önce-AİT cevap onlar-YÖN bu-BEL ver-GNŞ-1ÇK
[**ki** *Teñri ävöldän* *adäminiñ* *tarbiyatına*
BAĞ Tanrı önceden insan-İLG doğa-İYE.3TK-YÖN
toxtattı *tanimaga* *könülükñü.*]
yerleştir-GEÇ-3TK bil-İF-BEL doğruluk-BEL

“Onlara ilk cevap bunu veririz ki Tanrı önce insanın doğasına gerçeği öğrenmeyi yerleştirdi.” (TB 2v)

Yukarıda görüldüğü gibi (48) ve (49) numaralı örneklerde *bu* ve *bunu*, (50) numaralı örnekte ise *munu* zamirleri, ad cümlesine gönderimde bulunmuş ve temel cümle yüklemine solunda konumlanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Ermeni Kıpçakçasındaki bitimli yancümle türlerinden ad cümleleri ele alınmış ve bu yancümleler tipolojik özellikleri ve sözdizimsel işlevleri bakımından incelenerek detaylı biçimde betimlenmiştir.

Ermeni Kıpçakçasında hem bitimli hem de bitimsiz yapıda ad cümleleri görülmektedir. İncelenen derleme bakıldığında Hint-Avrupa dillerinden (Slavca ve İranca) kopyalanan söz dizimsel yapıların etkisiyle Ermeni Kıpçakçasında bitimli ad cümlelerinin daha yaygın bir kullanıldığı tespit edilmiştir. Farsçadan kopyalanan *ki* bağlacı aracılığıyla ya da doğrudan üst/temel cümle yüklemine bağlanarak oluşturulan bitimli ad cümleleri, bağlı bulundukları üst/temel cümlede özne ve nesne işlevinde kullanılmışlardır. İncelenen derlemde Ermeni Kıpçakçasında doğrudan üst/temel cümle yüklemine bağlanma yöntemiyle

oluşturulan bitimli ad cümleleri söz dizimsel konum bakımından genellikle temel cümle yüklemine sağında yer almaktadır. Bu özellik, yoğun dil ilişkisi sonucunda Ermeni Kıpçakçasının söz diziminde Hint-Avrupa dillerinden Slavcanın belirgin etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte *ki* bağlacıyla kurulan bitimli ad cümlelerinin işlek olarak kullanılması da Ermeni Kıpçakçasının bir başka Hint-Avrupa dili olan İrancadan (Farsça) söz dizimsel bakımdan etkilendiğini göstermektedir. Slavca ve İrancadan kopyalanan istek yapılarının etkisiyle Ermeni Kıpçakçasında *klä-* “istemek” veya *χol-* “istemek, dilemek” fiillerinin yüklem olduğu temel cümlelere bağlanan bitimli ad cümlelerinin yüklemli istek işaretleyicileriyle (*-sXn*, *-Gay*) çekimlenmiştir. Bundan başka Ermeni Kıpçakçasında üst/temel cümle yüklemine *konusma fiilleri*, *düşünme fiilleri*, *dikkat etme fiilleri*, *isteme fiilleri*, *imgesel şekil oluşturma fiilleri* ve *bir mesajın iletilmesi ile ilgili fiiller* gibi farklı anlamsal kümeye ait pek çok fiilin bitimli ad cümlesi aldığı saptanmıştır. Ayrıca, Ermeni Kıpçakçasında temel cümledeki referans öğelerinin (işaret zamirleri) her iki türdeki bitimli ad cümlelerine atıfta bulunduğu belirlenmiştir.

Kısaltmalar

1	birinci kişi
2	ikinci kişi
3	üçüncü kişi
AİT	aitlik
AYR	ayrılma durumu
BAĞ	bağlaç
BEL	belirtme durumu
BİL	bildirme
BUL	bulunma durumu
ÇK	çoğul
EF	ek fiil
EMR	emir
GEÇ	geçmiş zaman
GEL	gelecek zaman
GNŞ	geniş zaman
İF	isim-fiil
İLG	ilgi durumu
İST	istek
İYE	iyelik
KNT	kanıtsallık
OLZ	olumsuzluk

SF	sıfat-fiil
ŞİM	şimdiki zaman
ŞRT	şart
TK	tekil
vb.	ve benzeri
YÖN	yönelme durumu
ZF	zarf-fiil
ZMRN	zamir n'si

Kaynakça

- Aydemir, İ. A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *bilig*, (81), 185-203.
- Aydemir, İ. A. (2020). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Berta, Á. ve Csátó, É. Á. (2022). Middle Kipchak. *The Turkic Languages*, (L. Johanson É. Á. Csátó, Ed.) içinde (ss. 152-160). London and New York: Routledge.
- Bolat, C. (2018). *Kırgızcada İsim-Fiil Cümleleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Brockelmann, C. (1951). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Chirli, N. (2005). *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı Algış Bitigi*. Haarlem: SOTA.
- Clauson, S. G. (1971). Armeno-Qıpçaq. *Rocznik Orientalistyczny*, XXXIV(2), 7-14.
- Coşkun, H. (2012). *Komplementsätze im Türkischen*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Cristofaro, S. (2003). *Subordination*. New York: Oxford University Press.
- Csátó, É. Á. (2010). Two Types of Complement Clauses in Turkish. H. Boeschoten ve J. Rentzsch (Ed.), *Turcology in Mainz/Turkologie in Mainz (Turcologica 82)* içinde (ss. 107-122). Wiesbaden: Harrasowitz.
- Çengel, H. K. (2012). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi. *Dil Araştırmaları*, (10), 17-81.
- Daşkeviç, Y. R. (1983). Armyano-Kıpçakskiy Yazık: Etapı İstorii. *Voprosı Yazıkoznaniya*, (1), 91-107.
- Dixon, R. M. W. (2006). Complement Clauses and Complementation Strategies in Typological Perspective. R. M. W. Dixon ve A. Y. Aikhenvald (Ed.), *Complementation: A Cross-Linguistic Typology* içinde (ss. 1-48). New York: Oxford University Press.
- Dixon, R. M. W. (2010). *Basic Linguistic Theory, Volume 2 Grammatical Topics*. Oxford: Oxford Press.
- Drimba, V. (1973). *Syntaxe Comane*. Bucureşti and Leiden: Editura Academiei and E. J. Brill.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

- Erdem, M. (2000). *Historical Development of Reflexive, Reciprocal, Causative and Passives in Turkish* (Doktora Tezi). The University of Manchester.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1998). Türkçe'de Tümce Yapısına Sahip Tümleç Yantümceleri. K. İmer ve L. S. Uzun (Ed.), *Doğan Aksan Armağanı* içinde (ss. 155-164). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Garkavets, A. N. (2002). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie Tom I: Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pis'mom*. Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- Garkavets, A. N. (2007). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie Tom II: Pamyatniki Duhovnoy Kul'turi Karaimov, Kumanov-Polovtsev i Armyano-Kıpçakov*. Almatı: Kasean Baur.
- Garkavets, A. N. ve Khurshudian, E. (2001). *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deacon Lussig from Lviv 1575/1580*. Almatı: Desht-i Qypchaq.
- Garkavets, A. N. ve Sapargaliev, G. (2003). *Töre Bitigi: Kıpçakskogo-Pol'skaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano-Kıpçakskiy Protsessual'niy Kodeks. L'vov, Kamenets-Podol'skiy 1519-1594*. Almatı: Deşt-i Kıpçak, Baur.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Johanson, L. (2013). Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses. *bilig*, (67), 73-90.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karakoç, B. (2007). Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Kullanılan Yüklemlerleştiricilerin Bir Karşılaştırması. L. Károly, N. Demir ve E. Yılmaz (Ed.), *Turcology in Turkey, Selected papers, Studia uralo-altaica 47* içinde (ss. 337-359). Szeged.
- Karakoç, B. (2013). On Obligatory Control in Turkish and Noghay Complement Clauses. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2(2), 303-323.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (2007). Verbal and Nominalized Finite Clauses in Turkish. I. Nikolaeva (Ed.), *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations* içinde (ss. 305-332). Oxford: Oxford University Press.
- Kutalmış, M. (2004). Ermeni Kıpçakçasında Olumsuzluk Şekilleri. *İlmî Araştırmalar*, (17), 133-141.
- Nizam, O. (2022). *Asıl Memlûk Kıpçak Türkçesinin Söz Dizimi* (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Noonan, M. (2007). Complementation. T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description. Volume II: Complex Constructions* içinde (ss. 52-150). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pritsak, O. (1959). Das Kiptschakische. J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel ve Z. V. Togan (Ed), *Philologiae Turcicae Fundamenta* içinde (ss. 74-87). Wiesbaden.

- Rentzsch, J. (2018). SoA-type Complement Clauses in The Tārīḥ-i Peçevi. É. Á. Csató, J. Parslow, E. Türker ve E. Wigen (Ed.), *Building Bridges to Turkish. Essays in honour of Bernt Brendemoen, Turcologica 116* içinde (ss. 265-284). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Rentzsch, J. (2021). Complementation Patterns in Ötāmiş Hājjī's Čingiznāmā: A Typological Approach to Subordination in Middle Turkic. *Türkiyat Mecmuası / Journal of Turkology*, 31(Özel Sayı), 15-37. Doi: <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.994889>
- Sahan, F. (2002). *Nominal Clauses in Kazan Tatar* (Doktora Tezi). University of Wisconsin-Madison.
- Tokmak, G. (2022). *Türkiye Türkçesinde İsim-Fiillerle Kurulan Bağımlı Cümleler* (Basılmamış Doktora Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Bolu.
- Tryjarski, E. (1985). Die armeno -kiptschakische Sprache und Literatur- ein Beispiel für kulturellen Synkretismus. *Ural-Altaische Jahrbücher*, 5, 209-225.
- Turan, F. (1996). *Old Anatolian Turkish Syntactic Structure* (Doktora Tezi). Harvard University.
- Uluyüz, B. O. (2019). *Standart Türkçe ve Standart Çuvaşçada Ad Yancümleleri* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

